

סוררות מגליציה: עלייתה של האישה היהודית המודרנית

רחל מנקין, בנות סוררות: מרד הנערות בגליציה ההבסבורגית, תרגם יפתח בריל, ירושלים: מאגנס, 2024, 279 עמ'

ד"ר סבטלנה נטקוביץ', החוג לתולדות ישראל ומקרא, אוניברסיטת חיפה

ספרה של רחל מנקין, 'בנות סוררות: מרד הנערות בגליציה ההבסבורגית', הוא תוספת מבורכת למדף ספרי המחקר העוסקים בנתיבי המודרניזציה של נשים במזרח אירופה. לכאורה הוא מתמקם בהצטלבות הנושאים שכבר זכו לסיקור מחקרי מעמיק בשנים האחרונות: ההיבט המגדרי בהיסטוריה של המרות היהודים;¹ מימוש סוכנות הנשים בתוך לקונות משפטיות שנוצרו עקב החפיפה של מערכות אדמיניסטרטיביות שונות באימפריות רב־לאומיות,² היסטוריית ההשכלה המודרנית של נשים יהודיות במרכז אירופה במאה ה־19³ ושל החברות האינטלקטואלי שלהן;⁴ וההיסטוריה של ראשית החינוך האורתודוקסי לנשים בשחר המאה ה־20.⁵ אלא שהעוצמה והחדשנות של ספרה של מנקין נעוצות בהתמקדות ההיסטורית והגאוגרפית המסוימת שלו. התמקדותה באזור מערב גליציה, או באופן ממוקד יותר – בקרקוב ובכפרי המחוזות הסמוכים, מאפשרת לזהות תופעה ייחודית חדשה ולסרטט זיקה סיבתית בין הסוגיות שהשתייכו עד כה לסדרי שיח שונים.

1 Ellie R. Schainker, *Confessions of the Shtetl: Converts from Judaism in Imperial Russia, 1817–1906*, Stanford 2020, pp. 85–113

2 שירן י' פריז, נישואים וגירושים בחברה היהודית באימפריה הרוסית, תרגמה אביבה גורן, ירושלים 2014.

3 Eliyana Adler, *In Her Hands: The Education of Jewish Girls in Tsarist Russia*, Detroit 2011

4 איריס פרוש, נשים קוראות: יתרונה של שוליות בחברה היהודית במזרח אירופה במאה התשע־עשרה, תל אביב 2011.

5 Naomi Seidman, *Sarah Schenirer and the Bais Yaakov Movement: A Revolution in the Name of Tradition*, London and Liverpool 2019

הציר שסביבו מתארגן הטיעון בספרה של מנקין הוא 'מגפת' הבריחות של הנערות היהודיות, לרוב מן הרקע החסידי ולרוב גם בחסות המנזר של האחיות הפליציאניות בקרקוב, בשלהי המאה ה־19 ובשחר המאה ה־20. המרת דת הייתה תחנה שכיחה אך לא הכרחית בתהליך זה, תהליך שסיבותיו, לטענת מנקין, היו נעוצות בחיפוש הדרכים של הנערות הצעירות לשלוט בחייהן, יותר מאשר בלהט דתי או בפרשיות רומנטיות. את הנסיבות שאפשרו את התופעה מזהה מנקין בהצטלבות של כמה גורמים: היעדר מסורת החינוך לנשים בחברה האורתודוקסית; חוק חינוך חובה שנחקק באימפריה ההבסבורגית ומימושו הייחודי במערב גליציה, מה שהביא את הנערות, בלא התנגדות הוריהן, אל פתחי בתי הספר הפולניים; מסורת של נישואי שידוך בגיל צעיר בחברה היהודית, מסורת ששימשה אמצעי משטור כלפי הנערות והעצימה את ניכורן מהמסורת היהודית; עמימות במעמד הבגירות באימפריה ההבסבורגית – בין הבגירות לצורכי ההמרה (14) ובין הבגירות לפי החוק האזרחי (24), זה שחייב את ההורים לדאוג לצורכי ילדיהם והעניק להם משמורת מלאה עליהם.

את ארכיון הטפסים על ההמרות שממנו החלה מנקין את מסע המחקר שלה – ארכיון שהיבול שלו עומד על יותר מ־300 רשומות – היא מחשיבה לנקודת קצה של תופעה רחבה הרבה יותר, תופעה ששורשיה בחוסר הסיפוק של הנשים היהודיות הצעירות מהחיים במסגרת הקיום היהודי המסורתי. שוליות הנשים היהודיות, שכפי שהראתה איריס פרוש העניקה גם מרחבי חופש מסוימים בבחירת חומר הקריאה ואפשרויות לחינוך עצמי, הצטלבה במקרה הגליצאי עם החשיפה הממוסדת לעושר הידע המודרני, המתווך על ידי מערכת חינוך פולנית לאומית בעלת אתוס קתולי. במקרה זה, מנגנוני ההמרה שהכנסייה הקתולית ידעה להציע נתפסו אצל נערות רבות כשער לחיים מודרניים בעלי משמעות. אך כפי שמדגישה מנקין, הרוב הגדול של הנשים הצעירות שנותרו במסגרת הקיום היהודי היו שותפות לאותו חוסר סיפוק וחיפשו לו מענים דרמטיים פחות, כגון באמצעות התעקשות על לימודים, קריאה וצורות שונות של השכלה עצמית. החלטתה של שרה שנירר להקים את סמינר 'בית יעקב' הייתה, לטענת מנקין, תגובה אורתודוקסית לאותו קונפליקט קיומי. תגובה זו ניסתה למלא את המחסור הרחוני של נשים יהודיות צעירות על ידי אספקת ידע כללי מפוקח וממוסגר

במעטפת הלכתית־אידיאולוגית, שמטרתה לטעת גאווה ולהציג את הקיום היהודי כיחידי שהוא בעל משמעות.

ספרה של מנקין נחלק לשישה פרקים. הפרק הראשון – 'שורשי' שאלת הבנות" – מעניק הקשר היסטורי רחב להבנת הסיפור, הכולל היבטים הנוגעים למערכת החינוך ההבסבורגית והיהודית; למערכת המשפט; למצב המומרים ולתפקידו של מנזר האחיות הפליציאניות בהמרה; לסיבות לתסכול הנערות בחברה היהודית המסורתית; ולקשיי הרבנים לתת להן מענה. הפרקים השני, השלישי והרביעי מתמקדים בניתוח מפורט של מקרי הבריחה של הנערות, בשורשי הקונפליקט שלהן עם משפחותיהן ובאסטרטגיות שהן נקטו כדי לעצב את חייהן לפי רצונן. הפרק החמישי – 'בנות סוררות והדמיון היוצר: מיעקב וסרמן עד ש"י עגנון' – עוסק בהדהוד של סיפורי הנערות הבורחות באומנות ובספרות היהודית בגרמנית, בעברית וביידיש. הוא מראה את עומק החותם שהותירה מגפת הבריחות בדמיון הציבורי והיצירתי, והוא מאפשר להבין מחדש יצירות מופת דוגמת 'תהילה' של ש"י עגנון כפרשנות על סיפורי הבנות הבורחות. הפרק השישי והמסכם – 'ושבו בנות לגבולן: מסגרת חינוכית חדשה לנערות יהודיות אורתודוקסיות' – חוזר אל העולם המסורתי ועוקב אחרי מפעלה של שרה שנירר להקמת רשת הסמינרים 'בית יעקב'. את שרה שנירר מציגה מנקין בעת ובעונה אחת כשותפה של גיבורותיה האחרות, שחשו ניכור בתוך החיים היהודיים האורתודוקסיים בגליציה, וכמי שהשתתפה בסתימת הגולל על מרדנות הנשים בתוך החברה המסורתית. בברכת הרבנים היא הנדסה מערכת חינוך לבנות שסיפקה ידע כללי מצונזר ומפוקח, ולימדה את תלמידותיה להתגאות בדרך החיים היהודית.

מבחינת הקומפוזיציה, שלושת הפרקים המוקדשים לנערות המורדות הם־הם ליבו הפועם של הספר. הם נקראים כשילוב של סיפור חניכה, דרמה משפטית ומשפחתית וסיפור בלשי. השניים הראשונים – על מיכלינה אראטין ועל דבורה לבקוביץ' – הם סיפורי ההמרה, ואילו הפרק השלישי (הרביעי במניין פרקי הספר) הוא סיפור של אנה קלוגר, שברחה עם אחותה ותבעה את הוריה לדין כדי לממש את תשוקתה להשכלה גבוהה. משפחותיהן של מיכלינה אראטין ושל האחיות קלוגר השתייכו לאליטה הכלכלית והרבנית של החברה היהודית, ואילו דבורה לבקוביץ' יצאה

ממשפחה כפרית בעלת אמצעים צנועים. לטענת מנקין, דווקא המקרה של לבקוביץ' הוא המייצג יותר את התופעה הרחבה, משום שמרבית הנערות הבורחות יצאו מבתיים כפריים ממעמד בינוני נמוך. אך נערות אלו לא הותירו אחריהן שובל מסמכים, שהיה מאפשר לדבר על חייהן ועל מניעיהן בצורה מפורטת. המקרה של דבורה לבקוביץ', כמו גם זה של עמיתותיה היחסניות יותר בספרה של מנקין, התגלגל לפתחו של בית משפט ששימר בארכיונו את הסיפור המפורט. הכללת שלושת הסיפורים בספר היא לכאורה תולדה של אילוץ – כי אלה המקרים שזכו לסיקור משפטי ועיתונאי נרחב – אך האופן שבו מנקין משחזרת ומנתחת אותם, תוך מיקום אירועים ונסיבות בהקשר היסטורי, אינו מותיר ספק בנוגע למידת הייצוגיות שלהם. מהבחינה הזאת, המקרה של אנה קלוגר ואחותה משמש נקודת מפנה במהלך הטיעון של מנקין. את סיפורן של מיכלינה אראטין ושל דבורה לבקוביץ' עדיין ניתן לקרוא כעוד סיפורי המרה, אך העיסוק בקלוגר, המהדהד רבות מן התמות שעלו בדיון בקודמותיה, מציג בצורה משכנעת את הפרדיגמה המגדרית והדורית, שמקרה ההמרה הוא רק מוצא אחד מני רבים במסגרתה.

ספרה של מנקין הוא תצוגת תכלית של שילוב בין מחקר היסטורי ממוסמך וקפדני ובין יכולת לכתובה סוחפת, מעמיקה ומלאת ניואנסים. לקורא העברי מוצגת מהדורה מתורגמת ומעודכנת של הספר (בתרגומו של יפתח בריל) שיצא לאור באנגלית ב־2020 בהוצאת הספרים של אוניברסיטת פרינסטון. המחברת עדכנה את הספר בפרטי המידע החדשים שהתגלו לאחר פרסומו המקורי. גיוון הנושאים והסגנונות של פרקיו מאפשר להשתמש בו בהקשרים רבים – הן כמבואות בלימודי היסטוריה היהודית של מזרח אירופה ושל האימפריה ההבסבורגית, הן לעיון ולהוראה בסוגיות השייכות ללימודי מגדר, להיסטוריה אימפריאלית חדשה, להיסטוריה של החינוך היהודי ולתולדות פולין. אך נושא העל המהדהד בכל עמוד של הספר הוא היסטוריית המפגש בין היוזמה, הסקרנות והדעתנות של נשים ובין צורות כוח שונות – משפחתיות, קהילתיות, יהודיות, אימפריאליות, קתוליות ולאומיות־פולניות – וניסיוןן של נשים להתוות לעצמן דרך עצמאית במציאות מודרנית מסוכסכת.